

Tørklædeforbuddet og den muslimske kvindes agency

- En personligheds- og socialpsykologisk undersøgelse af det frie valg

Af: Anna Tang Dalsgaard

Vejleder: Vanessa Sonne-Ragans

Dato: 09/12/2022

Københavns Universitet

Abstract

This paper is a psychological investigation of the question of free choice, through an examination of the hijab controversy as it plays out in the Danish society. In the early months of 2022, the Danish government set up a commission (*Kommissionen for den Glemte Kvindekamp*) with the purpose of researching possible strategies for mitigating the social control of minority ethnic women and girls.

The commission sparked the public debate when it suggested implementing a veiling ban in all primary schools. Interestingly, both arguments for and against such a ban claimed to be originating from feminist perspectives with the Muslim woman's best interests at heart. Is it ultimately better that Muslim women's attire is restricted and controlled by government authority? Either way, the Muslim woman's free choice seems to be at stake.

This project engages with the question of free will through an examination of the psychological and sociological construct *agency*. The examination adopts two diverging feminist perspectives, a nordic and a post-colonial, and combines each with a psychological theoretical framework.

A Nordic feminist analysis illustrates how the Muslim woman's free will is polluted by external forces, with the aid of Louis Althusser's (1983) theory of ideological state apparatuses. Through ideological interpellation, the Muslim women actively perpetuates a social order which restricts her possibilities and freedoms.

Through a combination of Archer's theory of reflexive agents, and a post-colonial feminist perspective, the Muslim woman is contrastingly portrayed as an active agent, who engages with conflicting norms in her social context, and adjusts religious practices to fit her personal identity.

The project thus illustrates how diverging epistemological standpoints necessitates that different parties in the hijab controversy engage in self-critical reflections on their own social and ideological viewpoints.

Indholdsfortegnelse

1. Introduktion	1
2. Problemformulering	2
2.1 Den udvidede problemformulering	2
2.2 Operationalisering	2
3. Undersøgellesdesign	3
5. Videnskabsteoretiske afsæt	3
6. Agency: Subjektforståelsen som analytisk kategori	4
6.1 Den centrerede subjektforståelse	4
6.2 Den decentrerede subjektforståelse	4
4. Litteratursøgning	5
7. Redegørelse	6
7.1 Feministiske perspektiver	6
7.1.1 Nordisk feminisme	6
7.1.2 Postkolonial feminisme	7
7.2 Psykologiske teorier	8
7.2.1 Althusser og de Ideologiske Statsapparater	8
7.2.2 Archers teori om refleksivitet	10
7.3 Delkonklusion.....	12
8. Empiri.....	14
9. Analyse og fortolkning.....	14
9.1 Den muslimske kvindes agency i et nordisk feministisk perspektiv	14
9.2 Den muslimske kvindes agency i et postkolonialt feministisk perspektiv	18
Diskussion	21
Konklusion	24
Kritiske refleksioner	24
Litteraturliste	26

1. Introduktion

I januar 2022 nedsatte regeringen den omdiskuterede "Kommission for den glemte kvindekamp". Kommissionens formål er at undersøge "hvordan der bedst sikres ligestilling for kvinder af minoritetsbaggrund på lige fod med andre kvinder i Danmark" (Kommissionen for Den Glemte Kvindekamp, 2022b). Den er nedsat ud fra en bekymring om den æresrelaterede sociale kontrol af piger fra minoritetsetniske miljøer, der synes at begrænse disses muligheder for f.eks. at iklæde sig det tøj de har lyst, deltage i bestemte undervisningstimer eller blive venner/ kærester med hvem de vil. Kommissionen har vakt kontrovers, da den bl.a. har anbefalet et tørklædeforbud for piger i grundskolen. Et sådant forbud truer med at komme i karambolage med religionsfriheden, som står skrevet i den danske grundlov såvel som i FN's menneskerettighedserklæring.

Ikke kun i vestlige lande som Danmark står *hijabben* som en kontroversiel størrelse. Så sent som i september måned samledes vrede iranske kvinder og mænd i protester, hvor hovedtørklæder brændtes på bålet. Optøjerne opstod som reaktion på den unge iranske kvinde Mahsa Aminis død, efter hun blev arresteret og tilbageholdt af det iranske "moral politi", fordi hendes hår var delvist synligt under hendes hovedtørklæde. Protesterne har fortsat lige siden og vakt international tilslutning.

Dette politisk betændte emne befinder sig i krydsfeltet mellem argumenter om racisme/ krænkelser af religionsfrihed på den ene side og kvindeundertrykkelse/ krænkelser af ligestilling på den anden. Danske muslimske kvinder kan blive nødsaget til at kæmpe for deres ret til at vælge at bære hijab, sideløbende med at iranske kvinder kæmper for retten til at vælge *ikke* at bære det. Det er nærliggende at erklære kontroversens simple løsning for at være: *kvinden skal have ret til frit at vælge/ fravælge at bære tørklæde*. Således bliver hijabkontroversen et meget aktuelt springbræt til en psykologisk undersøgelse af det frie valg, og hvordan dette kompliceres af kræfter udenfor individet; om kvinden vælger tørklædet til eller fra, kunne dette f.eks. tilskrives hhv. religiøs radikaliserings eller vestlig kolonisering.

Med dette projekt ønsker jeg at beskæftige mig med ovenstående problematikker gennem en undersøgelse af det psykologiske og sociologiske begreb *agency*. Derudover vil jeg forsøge at afdække, hvordan både kampen for og imod et tørklædeforbud kan siges at blive ført under kvindefrigørelsens banner, ved at anlægge to forskellige feministiske perspektiver på den muslimske kvindes *agency*; et nordisk feministisk og et postkolonialt.

2. Problemformulering

Med afsæt i ovenstående interesse er følgende problemformulering udformet:

*Hvad kan hijabkontroversen, som den optræder i en dansk kontekst, bidrage med
ift. forståelsen af den muslimske kvindes agency?*

2.1 Den udvidede problemformulering

To teorier er udvalgt til at besvare ovenstående problemformulering. Louis Althusser's (1983) teori om subjektets forhold til ideologien, og de praksisser som udgør ideologiens materialitet, er velegnet til en undersøgelse af den muslimske kvinde, hendes forhold til sin religion og det at bære hijab. Margaret Archers (2003) teori om refleksivitet er udvalgt, da den er et relevant supplement til den manglende forklaringskraft i Althusser's teori, og da den beskriver, hvordan subjektet bærer sig ad med at træffe valg i kontekster med konfliktende sociale normer. Teoriernes forståelse af agency vil blive afdækket vha. den analytiske kategori *subjektforståelsen* som udfoldes i et senere afsnit.

På trods af at dette projekt benytter sig af teorier fra en socialpsykologisk/ sociologisk tradition, bliver anvendelse af disse af personlighedspsykologisk karakter. Da opgaven interesserer sig for en af menneskets grundlæggende funktioner, nemlig den frie vilje, ligger opgavens fænomen indenfor personlighedspsykologiens domæne (Køppe & Dammeyer, 2018)

2.2 Operationalisering

Med henblik på at besvare den ovenstående problemformulering, er følgende underspørgsmål udformet:

1. Hvilke feministiske perspektiver er særligt relevante for forståelsen af hijabkontroversen i en dansk kontekst?
2. Hvilken subjektforståelse optræder i Louis Althusser's teori om ideologiske statsapparater?
3. Hvilken subjektforståelse optræder i Margaret Archers teori om refleksivitet?
4. Hvordan fremstår den muslimske kvindes agency, samt det frie valg af hijab, når disse anskues igennem Althusser's teori om ideologiske statsapparater, i *et nordisk feministisk perspektiv*?
5. Hvordan fremstår den muslimske kvindes agency, samt det frie valg af hijab, når disse anskues igennem Archers teori i *et postkolonialt feministisk perspektiv*?

6. Hvordan er de fremskrevne agencyforståelser forskellige fra hinanden, og hvorledes kan de bidrage til diskussionen af den eventuelle indførsel af et tørklædeforbud i grundskolen?

3. Undersøgelsesdesign

Med ovenstående operationalisering vil dette projekt udforme sig som en gennemgående kontrastering mellem to forskelligartede perspektiver på hijabkontroversen.

Indledningsvist vil jeg redegøre for de to feministiske perspektiver *nordisk feminisme* og *postkolonial feminisme*. Netop disse er udvalgt, da de synes at have en særlig relevans i en dansk kontekst; hvor der kan argumenteres for at nordisk feminisme (herefter NF), som den fremlægges i bogen *Feminisms in the Nordic Region* (2021), er den hegemoniske feminisme i Danmark, kan postkolonial feminisme (herefter PKF), som den fremlægges af Chandra Mohanty (1988), bruges til at kritisere og nuancere den nordiske feminismes etnocentriske fremstilling af den undertrykte anden. Formålet ved at tage udgangspunkt i de to feministiske perspektiver er, at have et mere veldefineret udgangspunkt for analysen og diskussion af den muslimske kvindes agency og det frie valg af hijab. Samtidig kan de bidrage til at kaste lys over de argumenter der gør hijabkontroversen til netop en kontrovers, ved at fremhæve forskellige aspekter ved den hijabbærende kvindes situation.

De feministiske perspektiver vil blive kombineret med hhv. Althusser og Archers subjektforståelser, hvorved de får en psykologisk forklaringskraft. Der vil blive foretaget en teoretisk læsning af den udvalgte empiri, igennem disse to analytiske tilgange, i en undersøgelse af den hijabbærende kvindes agency. Afslutningsvist diskuteres det, hvordan de fremanalyserede agencyforståelser kan bidrage til diskussionen af det anbefalede tørklædeforbud.

5. Videnskabsteoretiske afsæt

Dette projekt tager et epistemologisk konstruktivistisk afsæt med en interesse for den sociale, samfundsmæssige virkelighed (Collin, 2015). Denne moderat konstruktivistiske tilgang er evident i opgavens brug af to forskellige erkendelsesteoretiske rammer (en post-kolonial og en nordisk feministisk) til at belyse det samme fænomen. Således bliver opgaven en undersøgelse af, hvordan menneskets erkendelse af verden konstrueres af og er situeret i, en social og historisk kontekst (Collin, 2015). I forlængelse heraf er opgavens valg af empiri informeret af Sandra Hardings (2016) begreb om *situeret viden*. Begrebet dikterer, at det har værdi for en videnskabelig undersøgelse at tage sit afsæt i samfundets "outsiders within" (s.150). Igennem disses (*the Others*) perspektiv kan man opnå

indsigt i de strukturelle og kulturelle fænomener, der fremstår som selvfølgeligheder for samfundets dominante gruppe. Dette perspektiv er velegnet til projektets interesse for en minoritetsgruppe.

Opgaven har et eklektisk teoribrug, hvor to teoretikere og deres respektive begrebsapparater anvendes på det samme empiriske objekt. (Sonne-Ragans, 2012b). Opgavens eklektiske tilgang vil fokusere på, hvorledes teorierne divergerer i deres forståelse af subjektet, og diskutere hvilke konsekvenser dette får for forståelsen af opgavens subjektproblematik; subjektets agency og det frie valg. Denne sammenligning tager udgangspunkt i den analytiske kategori *subjektforståelsen*, som fremlægges i det følgende.

6. Agency: Subjektforståelsen som analytisk kategori

I denne opgave vil *agency*, forstået ved "(...) »det aktive styrende element«, altså det centrum, ud fra hvilket individet styres og handler" (Køppe & Dammeyer, 2014, s.19) blive brugt som et personlighedspsykologisk, metateoretisk værktøj. For at kunne bruge agencybegrebet på en mere struktureret måde, vil der i følgende afsnit blive redegjort for to forskellige *subjektforståelser*; den centrerede og den decentrerede (Sonne-Ragans, 2012a).

6.1 Den centrerede subjektforståelse

I den centrerede subjektforståelse, anses subjektet for at være styret af et aktivt, stabilt, og rationelt centrum. Det betydningsproducerende, det som tænker, danner holdninger, træffer valg osv. er et logisk tænkende *jeg*, som er transparent for sig selv - dvs. at det aktivt styrende jeg har mulighed for at reflektere over sig selv og gennemskue egne tanker, motiver og handlinger (Sonne-Ragans, 2012a). Med "centreret" antydes således at det rationelle jeg står som et centrum for erkendelsen. I denne subjektforståelse er det frie valg (stort set) uforurennet af ydre kræfter såsom samfundet, kulturen, de sociale relationer eller strukturerne (Sonne-Ragans, 2012a). I yderste konsekvens lægger denne subjektforståelse op til at subjektet må kunne stilles fuldt ud til ansvar for sine valg og handlinger, da disse antages at være styret af aktive, rationelle overvejelser.

6.2 Den decentrerede subjektforståelse

I den decentrerede subjektforståelse, kompliceres idéen om det frie valg, da det subjektive og det objektive ikke kan anses som klart afgrænsede, men uløseligt forbundne. Det aktivt styrende decentrerer ud af individet, og betydningsproduktionen sker i samspillet med ydre kræfter (såsom andre subjekter, kulturen, samfundet, ideologierne, mf.) (Sonne-Ragans, 2012a). Subjektet, og dets tanker, valg, handlinger osv. vil (i nogen grad) være determineret ude fra. I kraft af denne

determination, og da subjektet ikke har en fuldstændig transparens overfor sig selv, kan subjektet ikke, ene og alene, stilles til ansvar for sine valg, motiver og handlinger.

4. Litteratursøgning

For at besvare opgavens problemformulering udvalgte jeg indledningsvist relevante værker fra de to teoretikere Althusser (1983) og Archer (2000; 2003; 2004). Dernæst foretog jeg en systematisk litteratursøgning for at undersøge eksisterende litteratur på området om hijab og muslimske kvinders agency. Søgningen blev udført på databasen APA PsycInfo, da den er en af vigtigste databaser indenfor psykologisk forskning og derved i overensstemmelse med denne opgaves personligheds- og socialpsykologiske interesse. En identisk søgning blev foretaget på databasen Sociological Abstracts, da agencybegrebet har et overlap med det sociologiske felt. Følgende søgestreng blev udformet;

(muslim women) AND (agency) AND (hijab OR veil OR headscarf)*

En efterfølgende kædesøgning på udvalgte artikler forøgede puljen af relevant litteratur betragtelig.

Med afsæt i det ovenfor nævnte begreb om *situeret viden*, søgte jeg i den systematiske empirisøgning efter kvalitative interviews med muslimske kvinder, da jeg var interesseret i at finde ” (...) beskrivelser af begrundelser for, beretninger om, og oplevelser af bestemte fænomener” (Tanggaard & Brinkmann, 2015, s. 491) - hvor fænomenet i dette tilfælde er det at bære hijab. Kernebegrebet ”agency” er udeladt fra søgestrengen, da jeg vurderede at det ikke var et relevant kriterie for de udvalgte studier, at de beskæftigede sig specifikt med den muslimske kvindes agency. Denne vinkel vil blive udledt i opgavens analyse og diskussion.

Database:	Streng	Hits
APA PsycInfo		
#1	(muslim women*) AND (hijab OR veil* OR headscarf)	184
#2	(muslim women*) AND (hijab OR veil* OR headscarf) AND (interview)	39
#3	Limit to: Year: 2012-2022	32

#4	Abstract læsning, artikelvalg, kædesøgning	
----	---	--

Ved artikelvalget blev en række udvælgelseskriterier opstillet. Studierne skulle være foretaget over kvinder som var vokset op i lande der ligner Danmark hvad angår styreform, samt racemæssige og religiøse demografiske forhold, dvs. sekulære demokratier med en hvid, kristen majoritet og muslimsk minoritet. Denne indsnævring blev foretaget da netop disse forhold betones senere i opgaven som væsentlige for forståelsen af hijabkontroversen i Danmark. Følgende tre studier er udvalgt; Eid (2014), Zimmerman (2015) og Litchmore & Safdar (2016). I en efterfølgende kædesøgning blev yderligere to studier udvalgt: Karaman & Christian (2022) og Chapman (2016).

Eftersom kun ét af disse studier er (delvist) foretaget i Danmark (Chapman, 2016) og da denne opgaves fokus, er på hijabkontroversen *i en dansk kontekst*, vil empirien blive suppleret med et afsnit fra den danske podcast *Perkologi*. I afsnittet ”Mange ser altid tørklædet, før de ser os som mennesker” fra september 2022, interviewes tre danske muslimske kvinder som bærer hijab om tørklædets betydning for dem, samt processen med at vælge at bære det. Podcasten vil blive inddraget i opgavens analyse og fortolkning i forlængelse af den udvalgte empiri, hvorved disse får en stærkere forankring i en dansk kontekst.

7. Redegørelse

I det følgende vil to feministiske perspektiver, nordisk feminisme og postkolonial feminisme, blive fremlagt, med en betoning af hvorfor disse er særligt relevant i en dansk kontekst. Efterfølgende redegøres for Althussers (1983) teori om de ideologiske statsapparater samt Archers (2003) teori om refleksivitet, med et fokus på disses subjektforståelser.

7.1 Feministiske perspektiver

7.1.1 Nordisk feminisme

Følgende afsnit er primært baseret på udvalgte kapitler fra bogen *Feminisms in the Nordic Region* (2021). Disse skildrer bl.a. hvad er karakteristisk for den hegemoniske feminisme i de nordiske lande (Danmark, Norge, Sverige, Finland og Island) – dvs. en undersøgelse af det feministiske projekt kontekstualiseret/ situeret i nutidens nord. Kapitlerne fremlægger NF ud fra et kritisk, antiracistisk og dekolonalt perspektiv. Det følgende er et forsøg på at udtrække og fremlægge NF ud fra dens egne præmisser med henblik på at kunne analysere og fortolke hijabkontroversen indenfor NF på en måde som er tro mod dens interne logik.

Karakteristisk for nordisk feminisme

For at forstå NF, er det først relevant at forstå konteksten den er situeret i; samfundet og den nationale identitet det feministiske projekt er præget af. Nordiske samfund som Danmark er grundlæggende formet af idéerne om det sekulariserede demokrati, af den nordiske velfærdsmodel og af "state feminism"; at dele af det feministiske projekt er blevet indoptaget af staten på et institutionelt niveau (Dalh, 2021). Heri ligger en distancering til ikke-demokratiske, teokratiske og åbenlyst patriarkalske samfundsstrukturer (Dahl, 2021; Stoltz, 2021; Stormhøj, 2021). Dertil er den nordiske nationale identitet præget af en selvforståelse som vestlige, progressive og globaliserede lande, hvor idealet om individets frihed og autonomi vægtes højt. I et etnicitetsperspektiv, er de nordiske lande relativt homogene samfund, med en hvid, kulturkristen majoritet. Dette er relevant for forståelsen af hvem der udgør det dominerende, toneangivende feministiske "vi" som NF udgår fra; den hvide, kulturkristne, middelklasse kvinde (Dahl, 2021). At det feministiske "vi" i de nordiske lande er overvejende hvidt, har betydning for hvilke emner der forskes i indenfor nordisk akademisk feminisme, samt hvilke kampe der anses for centrale i det feministiske projekt (Stoltz, Mulinari & Keskinen, 2021; Dahl, 2021).

Kernen i det NF projekt er overordnet en stærk, binær ligestillingspolitik som bliver anset som den feministiske bevægelses samlende faktor (Dahl, 2021). Kvinder, på tværs af kultur, race, nationalitet, er forenet af deres oplevelse af undertrykkelse samt under ét og samme mål om ligestilling mellem kønnene: "(...) its investment in and attachment to gender oppression and subordination as the central and unifying factor (Dahl, 2021, s. 123)". Heri ligger der en implicit antagelse om at alle kvinder kæmper for og har den samme forståelse af hvilke rettigheder, værdier og behov en sådan ligestilling indebærer.

7.1.2 Postkolonial feminisme

PKF teori udfordrer grundlæggende idéen om, at alle kvinder, på tværs af etnicitet, religion, socioøkonomisk status osv., kan samles under den samme oplevelse af undertrykkelse. Med *intersektionalitetsperspektivet* søger PKF fundamentalt at revidere det feministiske projekt, ved at forholde sig til hvorledes køn interagerer med, og kan forstærkes af, andre akser af undertrykkelse såsom race, etnicitet, seksualitet mf (Søndergaard, 2007). I dette begreb ligger en kritik af de vestlige feministers (f.eks. NF) tendens til at være passivt etnocentrisk, og sætte den hvide, middelklasse kvinde som sit "neutrale" epistemologiske udgangspunkt (Dahl, 2021). Selvom begrebet om intersektionalitet efterhånden er velkendt indenfor bl.a. nordisk akademisk feminisme, kan der argumenteres for at dens indoptagelse af begrebet er ufuldstændig. I stedet for at skabe det intendede

paradigmeskift af det feministiske projekt, er intersektionalitet typisk blevet anset for at være et nyttigt værktøj, man kan vælge at bruge for at nuancere sit perspektiv (Dahl, 2021). Således bibeholdes hvidhed som den "neutrale" og "objektive" hegemoniske position i feminismen, der skaber privilegieblindhed og undlader at erkende *at man ikke kan* tale om kvindeundertrykkelse uden også at forholde sig til dets intersekt med f.eks. race.

Den undertrykte anden

Chandra Mohanty's (1988) tekst *Under et Vestligt Blik* udfolder hvordan vestlige feminismer (f.eks. NF) diskursivt producerer et bestemt billede af den såkaldte "tredjeverdenskvinde" (som f.eks. muslimske kvinder). Selvom Mohanty (1988) ikke eksplicit nævner intersektionalitetsbegrebet, er dens tankegang gennemgående i artiklen.

Mohanty (1988) er konstruktivistisk i sin tilgang, og skelner i sin artikel mellem Kvinden (en diskursivt produceret størrelse) og kvinden (de virkelige, materielle og historiske subjekter). Hun argumenterer for at den vestlige, diskursive produktion af tredjeverdenskvinder er reduktiv og homogeniserende, da de fremstilles som gennemgående uvidende, fattige, uuddannede, bundet af religiøse traditioner og politiske umodne (Mohanty, 1988, s. 222). Samtidig sker der en implicit diskursiv produktion af den vestlige kvinde som moderne, uddannet, frigjort og med kontrol over egen krop og seksualitet. Denne diskursive produktion, som tager udgangspunkt i vestlige idealer om kvindefrigørelse, skaber en dikotomi mellem den vestlige kvinde som et subjekt, og tredjeverdenskvinden som et objekt. Således fratages de såkaldte "tredjeverdenskvinder" rollen som "historiske og politiske aktører" (Mohanty, 1988, s. 242).

Mohanty (1988) argumenterer for at denne fremstilling af tredjeverdenskvinden er reduktiv og analytisk unyttig, da den ignorerer kvindens faktisk, levede, erfaringer og materielle virkelighed. Der tales på disse kvinders vegne, ud fra et vestligt, koloniserende perspektiv og uden en sensitivitet for kvindens sociohistoriske, samfundsmæssig og politiske situering. Den nyttige analyse skal, iflg. Mohanty, tage højde for disse perspektiver, så undersøgelsen nærmer sig kvinden og ikke Kvinden.

7.2 Psykologiske teorier

7.2.1 Althusser og de Ideologiske Statsapparater

I de følgende afsnit vil der blive redegjort for Louis Althusser's (1983) teori om ideologi og de ideologiske statsapparater, med et fokus på dennes subjektforståelse. Teorien har udover sit sociologiske perspektiv på ideologien, også psykologisk relevans, da den beskriver hvorledes subjektet og subjektiviteten præges af ideologien. Af samme grund bliver Althusser's teori senere i

opgaven relevant for forståelsen af den muslimske kvindes forhold til sin religion, og hvordan dette forhold påvirker valget af hijab.

Ideologibegrebet hos Althusser

Althusser (1983) bygger videre på Marx' teori om det repressive statsapparat (RSA), i et forsøg på at forklare hvorledes samfundet, og dets iboende klasseforhold, reproducerer sig selv. Han nuancerer forståelsen af, hvorfor det kan være vanskeligt for subjektet at bryde med samfundets status quo, ved at introducere begrebet om *de ideologiske statsapparater* (ISA'er). De ideologiske statsapparater, som indkapsler en række af samfundets institutioner heriblandt skolerne, kirken, familien, medierne mf., adskiller sig fra RSA (staten, militæret, politiet, domstolene mf.) ved at fungere overvejende på ideologi, fremfor overvejende på vold (Althusser, 1983). Her skal vold forstås som alt fra "den mest brutale fysiske magt til de simple administrative ordrer og forbud, til den åbne eller stiltiende censur, osv." (Althusser, 1983, s. 29). ISA'er sikrer ligesom RSA at samfundsorden opretholdes, men på en mere subtil og ikkevoldelig vis; ved at udbrede den herskende klasses ideologi og derved opretholde subjektets tro på og loyalitet overfor samfundsordenen.

Althusser (1983) er materialistisk i sin ontologi, og anerkender den reelle verdens eksistens, samtidig med at hans teori strukturalistisk, da den interesserer sig for den strukturelle orden, som medierer individets imaginære forhold til den reelle verden. Her bruger han netop ideologibegrebet til at forklare dette forhold; *Ideologi er en "repræsentation" af individernes imaginære forhold til deres reelle eksistensbetingelser* (Althusser, 1983, s. 41). Ideologi kan forstås som et system af idéer og repræsentationer, som kan være af juridisk, moralsk, religiøs, politisk og æstetisk karakter mf. (s. 45).

Hvor de forskellige ideologier, som de udfolder sig i en bestemt socio-historisk kontekst, varierer i indhold, har Ideologi, som teoretisk koncept, nogle grundlæggende træk og virkemåder, som Althusser (1983) søger at afdække. Først og fremmest har ideologi, iflg. Althusser, ingen historie; det er en omnihistorisk konstant, hvorfor subjektet aldrig kan stå udenfor ideologien. Derudover har ideologien en materiel eksistens da den altid eksisterer i et apparat, og i dette apparats *praksisser og ritualer*. Det er igennem subjektets udøvelse af ideologien i praksisser og ritualer at ideologien får en materialitet. Afslutningsvist virker ideologien ved at den *interpellerer individer som subjekter*, hvilket uddybes i det følgende.

Subjektforståelsen hos Althusser

Althusser (1983) teori tilbyder en overvejende decentreret subjektforståelse, da det aktivt styrende og betydningsproducerende decentreres ud af subjektet og over i ideologien, hvorved grænsen mellem

subjekt og objekt udviskes. For at nærme sig denne subjektforståelse, er det nødvendigt at afklare hans skelnen mellem individet og subjektet, samt forstå hans begreb *interpellation*.

”Individet” er iflg. Althusser ikkeeksisterende i den reelle verden, men blot et tankeeksperiment, som kan bruges i forklaringen af ideologiens virkning på subjektet. Individet overgår til at blive et subjekt når det interPELLERES af ideologien, og da ideologien er omnihistorisk, og derfor går forud for individet, er individet i praksis altid allerede et subjekt (1983). I simple vendinger, tildeles vi, selv før vi fødes, en placering i den allerede etablerede sociale orden. Interpellationen, kan forstås som et symbolsk kald, hvor ideologien tilbyder subjektet en bestemt måde at forstå sig eget forhold til den sociale orden.

Iflg. Althusser (1983) er subjektet ikke bevidst om sin egen ideologiske sløring. Subjektet internaliserer ideologiens virkelighed som var den en selvfølgelighed, og lever efter dens interne logik samt foreskrevne praksisser og ritualer. Subjektet er under det indtryk, at det lever efter sin egen overbevisning, da det tænker ideologiens tanker med en sådan naturlighed, at de kommer til at fremstå som subjektets egne. Således oplever subjektet sig selv som autonomt og selvberørende, uden at være bevidst om at dets identitet, tanker og holdninger (det betydningsproducerende) i virkeligheden er ideologisk konstituerede.

Gennem ISA’ers udbredelse af den herskende klasses ideologi, sikres det således at subjekter bliver selvstyrende på en sådan måde, at den sociale orden opretholdes. Da ideologien indoptages i selve subjektets identitet, bliver det vanskeligt for subjektet at sætte sig udover dens logik, og forestille sig at den imaginære sociale orden, samt subjektets placering heri, i virkeligheden kunne være anderledes. Kun den som står udenfor en bestemt ideologi, dvs. ikke lever dens virkelighed, er i stand til at iagttage dens imaginære forvrængning fra sit eget ideologiske ståsted.

7.2.2 Archers teori om refleksivitet

I det følgende redegøres for Archers refleksive identitetsbegreb, som bliver relevant for forståelsen af hvorledes den muslimske kvinde træffer et valg om at bære/ ikke bære hijab, i en kontekst hvor der hersker samtidige, konfliktende sociale normer.

Kritisk realisme og analytisk dualisme

Archers (2000; 2003; 2004) teoretiske værker skriver sig ind i den kritisk realistiske tradition som anerkender, at der ontologisk set, findes en reel verden (*det intransitive*) som er uafhængig af

subjektets erkendelse af den (*det transitive*). Den transitive, epistemologiske erkendelse af verden, er historisk og socialt situeret, og fremfor alt altid *fejlbart* og *foreløbig* (Archer, 2004).

Iflg. Archer er den intransitive verden delt op i forskellige strataer og ordner. Et eksempel på dette ses bl.a. i Archers insisteren på at opretholde en *analytisk dualisme*; subjektet og strukturen anses som ontologisk adskilte entiteter, med hver deres unikke egenskaber, hvilket muliggør undersøgelsen af disses indbyrdes interaktioner (Archer, 2000). På trods af at strukturerne emergerer fra subjekters aktiviteter, er de relativt autonome og har en omvendt, kausal virkning på subjektet. Disse virkninger kalder Archer (2003) for *structural emergent properties* (herunder samfundets iboende distribueringer, organisationer, institutioner og roller) samt *cultural emergent properties* (herunder teorier, ideologier og doktriner) (s. 131). Disse virker ved at muliggøre og besværliggøre subjektets realisering af personlige projekter, alt efter subjektets situering i samfundet.

I et forsøg på at nuancere hvordan strukturernes kræfter virker på, og modtages af subjekter, forholder Archer sig til følgende citat af kritisk realist Roy Bhaskar:

The causal power of social forms is mediated through social agency
(Archer, 2003, s.2)

Ovenstående citat fremsætter det synspunkt at strukturens kausale virkning på subjektet, medieres igennem subjekts agentiske egenskaber. Archer (2003) sætter sig for at undersøge hvad der kan forstås ved ordet ”igennem” (through) hvorfor hun udfolder begreberne *refleksivitet* og *the internal conversation*, som uddybes i det følgende.

Refleksivitetsbegrebet og Archers subjektforståelse

Archers teori tilbyder en overvejende centreret subjektforståelse, da hun med refleksivitetsbegrebet placerer det betydningsproducerende inden i subjektet. Subjektets refleksive egenskaber gør det i stand til aktivt at forholde sig til dens ydre omstændigheder, og præge udviklingen af eget liv. For at forstå dette refleksivitetsbegreb, er det relevant først at afdække hvad Archer forstår ved identitet.

Iflg. Archer (2000) er det en grundlæggende kvalitet ved subjekter ”to care”; at vi har ting der betyder noget for os, som vi går op i, og som er vigtige for os. De ting som er af betydning for subjektet, kalder Archer (2000) for *concerns* eller *commitments*, og er centrale i hendes identitetsforståelse. Identiteten er en personlig rangering af de ting som har betydning for subjektet, hvorved nogle ophøjes til *ultimate concerns*, og andre underordnes disse. Identiteten skabes i en refleksiv proces mellem subjektet og dets omstændigheder og stræber mod at opnå en intern samhørighed; en *modus*

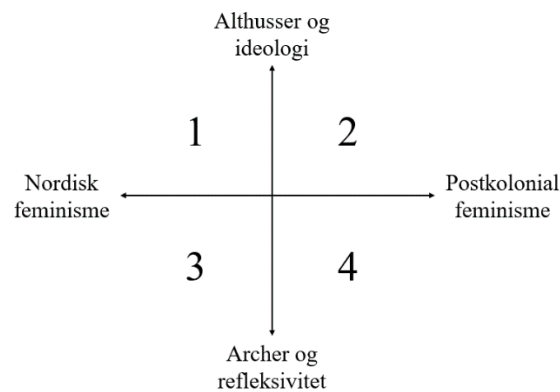
vivendi, dvs. en foreløbig rangering og underordning af de mange ting som har betydning, som subjektet kan leve med (Archer, 2000; 2003)

Archer skelner i sin teori mellem førsteordensfunktioner (de umiddelbare tanker, følelser mm.) og andenordensfunktioner, herunder refleksiviteten; “reflexivity itself, [is] a second-order activity in which the subject deliberates upon how some item, such as a belief, desire, idea or state of affairs pertains or relates to itself.” (2000b, s. 26) Den refleksive bearbejdning af førsteordens emotioner, tanker og behov udspiller sig som en *internal conversation*. I denne indre samtale vil subjektet udforske en førsteordens følelse, tanke eller situation med spørgsmål såsom; hvad betyder dette for mig? Hvor meget betyder dette for mig? Den refleksive identitetsdannelse har en kausal virkning på subjektets handlinger, da den individuelle rangering af *ultimate concerns* afgør hvilke projekter subjektet stræber mod at få realiseret, hvilket yderligere dikterer subjektets praksisser i det daglige (Archer, 2000; 2003).

Da subjektet er i en konstant interaktion med strukturen og kulturen, kan dens interne samhørighed blive udfordret af fristelser eller konflikter i disse. Det at dedikere sig til en *ultimate concern* kræver en løbende, refleksiv prioritering af denne, samt en afvejning af om den grad af betydning et projekt eller praksis har for subjektet kan opveje de behov og projekter der følgelig må underordnes (Archer, 2003). Det er særligt i situationer, hvor kulturelt foreskrevne retningslinjer kommer til kort, eller sociale normer er i konflikt med hinanden, at subjektets refleksive egenskaber er afgørende. Subjektet tilskrives en høj grad af personlig agency, da det er i stand til at forholde sig til konfliktende normer og situationer igennem en identitetsprisme, samt forudse og manøvre i strukturernes begrænsning af deres personlige projekter (Archer, 2000; 2003).

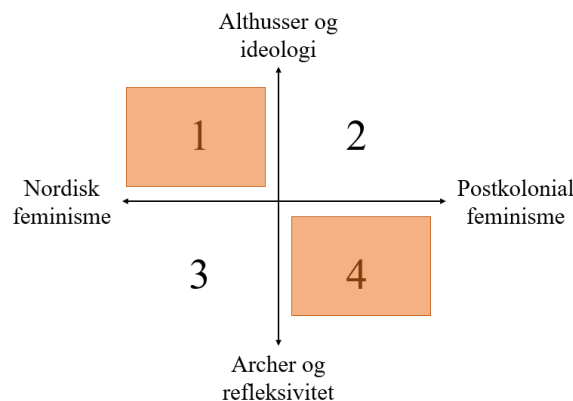
7.3 Delkonklusion

Ovenstående redegørelse har hidtil skildret to forskellige feministiske perspektiver, samt to teorier, der hver især kan bruges til at supplere eller kritisere hinanden. For overskuelighedens skyld, kan disse perspektiver og teorier illustreres som modpoler på en akse, hvorved en matrice af fire kvadranter tegner sig:

Figur 1: Analytiske tilgange

Hver af disse kvadranter kan forstås som en analytisk tilgang, hvor et feministisk perspektiv og en teori kombineres for at kunne undersøge opgavens fænomen; den muslimske kvindes agency. Formålet ved at anvende den psykologiske teori igennem et feministisk perspektiv er at rammesætte analysen således at den får relevans specifikt for hijabkontroversen som en udspiller sig i en dansk kontekst. I denne opgave vil følgende to af de fire mulige analytiske tilgange blive benyttet:

Figur 2: Udvalgte analytiske tilgange

Således er opgavens analyse indskrænket til en undersøgelse af den muslimske kvindes agency ved brug af Althusser's teori om ideologien igennem et NF-perspektiv, samt Archers teori om refleksivitet igennem et PKF-perspektiv.

Althusser's teori er et nyttigt supplement til et NF-perspektiv da den begrebsliggør hvordan ydre kræfter forurener den muslimske kvindes frie valg, hvorfor et statsligt indgreb, såsom et tørklædeforbud, muligvis ville kunne retfærdiggøres i frigørelsens navn. Archers teori er velegnet i forlængelse af et PKF-perspektiv da den har en sensitivitet for subjektets situering i en kontekst samt dets faktiske behov og værdier.

8. Empiri

Dette afsnit søger kort at opsummere hvad den udvalgte empiri viser om muslimske kvinders oplevelser med at tilvælge og at bære hijab, samt hvilken betydning de tillægger denne praksis.

Studierne fandt generelt at kvinderne ikke oplevede at føle sig tvunget til at bære hijab, og at de (samt deres forældre) mente at det først skulle ske når kvinden selv følte sig klar til det (Eid, 2015; Zimmerman; 2015). Samtidig blev hijab af de fleste dog anset for at være et religiøst krav (Chapman, 2016; Eid, 2015; Karaman & Christian, 2022). Der var gennemgående en stor variation i hvornår kvinderne begyndte at bære tørklæde; nogle begyndte at bære hijab ifm. rejser til lande hvor majoriteten bar tørklæde, ifm. religiøs undervisning eller fordi nogen i deres omgangskreds begyndte at gå med det (Eid, 2015; Litchmore & Safdar, 2016). Der var mange forskellige grunde til og motivationer bag det at bære hijab, hvoraf de mest prævalente var; for at føle sig forbundet til sin religion og Gud (Eid, 2015; Karaman & Christian, 2022; Litchmore & Safdar, 2016; Zimmerman 2015), for at markere sin identitet som muslim og eller for at leve i overensstemmelse med et ideal om ydmyghed (Eid, 2015; Chapman, 2016; Karaman & Christian, 2022; Zimmerman, 2015). Desuden fandt alle fem studier at kvinderne oplevede at blive mødt med stigma og fordomme fra deres omgivelser pga. deres tørklæde.

9. Analyse og fortolkning

I de følgende afsnit vil der med de to analytiske tilgange bruges blive foretaget en teoretisk læsning af den udvalgte empiri, med henblik på at udfolde kontrasterende forståelser af den muslimske kvindes agency og det frie valg af hijab.

9.1 Den muslimske kvindes agency i et nordisk feministisk perspektiv

Kommissionen for den glemte kvindekamp

Analysen af den hijabbærende kvindes agency i et NF perspektiv vil benytte uddrag fra Kommissionen for den Glemte Kvindekamps (herefter KGK) hjemmeside, samt regeringens skriftlige kommissorium, som et konkret eksempel på et NF perspektiv. Der kan argumenteres for at det udvalgte materiale er repræsentativt for et NF perspektiv, i flere henseender.

Først og fremmest er den stærke, binære ligestillingspolitik fremtrædende. Det understreges i det udvalgte materiale hvordan mænd og kvinder skal ligestilles, med afsæt i de idealer, værdier og rettigheder der er centrale i det danske samfund.

I Danmark gælder de grundlæggende rettigheder for alle - uanset køn. Hvad enten man er mand eller kvinde, skal alle kunne leve et liv i overensstemmelse med danske værdier(...) Disse friheder og rettigheder er en del af fundamentet for det danske samfund. (Folketinget, 2022, s.1)

Disse ”danske værdier”, som vægtes højt i formuleringen af KGK’s målsætninger, er centreret omkring et frihedsideal; friheden til at gå klædt som man vil, vælge sine egne venner og kærester, tænke og tale frit mf. (Folketinget, 2022). Dette kan forstås som en bestræbelse mod det vestlige ideal om at øge subjektets autonomi. I forlængelse heraf fremhæves det i det udvalgte materiale hvordan adgangen til disse friheder og rettigheder skal være gennemgående for *alle* kvinder i samfundet. Dette, kombineret med en gennemgående betoning af individets ret til at fravælge *forældede religiøse og kulturelle normer* alluderer til, at kvindekampen nødvendigvis må transcendere kulturelle eller religiøse særhensyn;

Og fællesskabet skal ikke tillade, at religiøse og kulturelle særhensyn misbruges med den konsekvens, at piger og kvinder ikke oplever at have de samme rettigheder, som vi ellers tager for givet. (Folketinget, 2022, s.1)

Afslutningsvist kan KGK’s understregning af individets ret til at ”fravælge forældede religiøse normer” (bemærk her at der ikke skrives noget om retten til at *tilvælge* religiøse normer) argumenteres for at afspejle en afstandtagen til mere traditionelle religiøse praksisser, til fordel for en sekularisering og frisættelse fra disse.

Der vil i de følgende afsnit, med afsæt i empirien, blive givet et eksempel på, hvordan der i NF fremstilling af den muslimske kvinde, sker en decentrering af dennes agency ud i, hvad der i Althusseres terminologi kan betegnes ideologiske statsapparater.

Familien og religionen som ideologiske statsapparater

(...) der er steder og miljøer i vores land, hvor en parallelnormalitet trives og er hverdag. Hvor den reelle frihed som pige eller kvinde er ikkeeksisterende, og hvor individuelle rettigheder er ligegyldige, når de kolliderer med familiens ære. Hvor kultur og religion begrænser muligheder i livet – kun på grund af køn. Det gælder særligt for piger og kvinder med minoritetsetnisk baggrund.

(Folketinget, 2022, s.1)

Ovenstående citat udtrykker en bekymring over såkaldte parallelnormaliteter, hvor en kønsdiskriminering hersker og indskrænker minoritetsetniske kvinders frihed. I citatet forklares denne kønsdiskriminering bl.a. ved kvindens familiære og religiøse forhold. Familien og religionen kan med Althusers (1983) teori betragtes som ideologiske statsapparater, hvis iboende ideologi interPELLERER kvinden og tilbyder hende en bestemt forståelse af sig selv i den sociale orden. Kan denne interPELLATION være med til at forklare hvordan ovenfor nævnte kønsdiskriminering udspiller sig?

En undersøgelse af familiens og religionens ideologi kan tage udgangspunkt i de ritualer og praksisser der udgør ideologiens materialitet, f.eks. det at bære hijab, hvorfor den fremlagte empiri bliver relevant. Med henblik på at udforske ovenstående citats påstande stilles følgende to spørgsmål; kan der i de muslimske kvinders udtalelser om deres valg af hijab, spores en internalisering af familiens/ religionens ideologi? Og opretholder denne internalisering af kvinden en imaginær, kønsdiskriminerende social orden, hvor manden står over kvinden, og kvindens friheder indskrænkes? Der kan argumenteres for at det NF perspektiv kan bidrage med en vigtig indsigt her, da det står udenfor denne ideologi og derved kan betragte dens forvrængning.

InterPELLationen af den muslimske kvinde

I Althusers (1983) teori fremstår familien ikke som en naturgiven og autonom institution i samfundet, men derimod et ISA, og en vigtig kontekst for subjektets socialisation og ideologiens reproduktion. I dette afsnit udfoldes et konkret eksempel på den ideologiske interPELLATION der synes at optræde i familiekonteksten.

Flere af de interviewede kvinder beretter om den rolle deres forældre spillede i deres valg af hijab. Med få undtagelser, havde disse kvinder *ikke* en oplevelse af at deres forældre hverken tvang eller pressede dem til at bære hijab (Eid, 2015; Zimmerman; 2015). Samtidig med dette oplever kvinderne dog tørklædet som en religiøs forpligtelse, og en praksis som deres forældre forventer at de på et tidspunkt vil deltage i. Det fremgår af følgende citater;

I'm the one who chose to wear the veil. Like, it's not my parents who're forcing me to do it. No, I just feel it's an obligation. The only thing our parents do is tell us what wearing the veil is all about. They teach us our religion and that's it. And we go: "OK, now I understand!", and then we wear it.

(Eid, 2014, s. 1907)

Der hersker tilsyneladende en grad af selvmodsigelse, hvor kvinden ikke føler sig tvunget, men samtidig oplever meget klare forventninger fra sine omgivelser; "I just feel it's an obligation". Dette kan med Althussers (1983) terminologi tolkes som en ideologisk forvrængning, hvor kvinden oplever det at tilvælge hijab som en autonom beslutning, da ingen har tvunget hende med vold eller magt. I virkeligheden afspejler kvindens valg at hun er interPELLeret af den religiøse ideologi, da et ideologisk statsapparat (hendes familie) tilbyder hende en bestemt måde at forstå sin egen rolle i den sociale orden. Når forældrene til den unge kvinde i citat 1 forklarer hende om hijab kvindens rolle i Islam, og hun hertil svarer "OK, now I understand", er det et udtryk for at hun genkender sig selv i denne interpellation. Hun accepterer det imaginære forhold til eksistensbetingelserne som religionen tilbyder hende. Citatet kan læses som et eksempel på kvindens internalisering af ideologiens logik; hun forstår sig selv og verden gennem ideologien med en selvfølgelighed der blander hende for sin forvrængning, og accepterer velvilligt dens praksisser som sine egne.

Reproduktion af den sociale orden

Hidtil har analysen givet et eksempel på at kvindens valg af hijab kan skyldes ideologisk interpellation, og næste spørgsmål bliver da hvorvidt denne praksis "begrænser [kvindens] muligheder i livet" (Folketinget, 2022) og opretholder en social orden hvor manden står og kvinden.

I et interview i Chapmans (2016) studie, fortæller en dansk muslimsk kvinde at hun ikke opfatter det som ulighed, at mænd og kvinder i muslimske fællesskaber har forskellige muligheder og friheder;

(...) I am stressing to you that I was not brought up unequal because the normal in my head is that girls are not allowed to do the same as boys are. (s. X)

Dette citat indikerer at der netop sker en diskriminering på baggrund af køn, hvor den muslimske kvindes frihed begrænses relativt til mandens. Kvindens imaginære forhold til de reelle eksistensbetingelser synes her at udspringe af en social realitet, hvor muslimske mænd og kvinder ikke har lige forhold. I de empiriske studier tegner der sig et mønster af, at kvindens overgang til at bære tørklæde skærper denne ulighed (Chapman, 2016; Litchmore & Safdar, 2016);

Jeg kan ikke huske hvordan det har været ikke at have tørklæde på, det er ikke noget man savner. Men hvis man som 20-årig tager det på så er der jo mange oplevelser som man har haft som man basically ikke har mere, når man vælger at tage tørklædet på." (Gabriella, 2022, 12:15)

Som eksempler på disse ”mange oplevelser” de muslimske kvinder må give afkald på kan nævnes at kvinder oplever at skulle opføre sig mere afdæmpet og behersket i det daglige og særligt i kontakt med drenge/ mænd, at klæde sig mere beskedent, ikke at kunne bade i offentligheden og ikke kan tage i byen (Eid, 2014; Chapman, 2016; Litchmore & Safdar, 2016). De unge kvinder synes bl.a. at være motiverede for at bære hijab for at efterleve et ideal om ydmyghed samt for at blive vurderet på og respekteret for sit intellekt frem for på sit udseende. Men da denne religiøse praksis udelukkende tilfalder kvinder, signalerer dette implicit at kvinden, men ikke manden, skal tildække sig til for at blive mødt med en sådan respekt fra omgivelserne. Hijab som religiøse praksis synes da både at begrænse kvindens reelle handlerum, og reproducerer en ideologi som dikterer at den tildækkede kvinde er mere respektabel end den ikke-tildækkede.

Delkonklusion

I ovenstående analyse fremstår den muslimske kvindes agency som decentreret, og hendes mulighed for frit og autonomt at vælge eller fravælge hijab synes forsvindende lille. Med Althussers (1983) teori om ideologi bliver det muligt at illustrere, hvordan en social orden som undertrykker kvinden, kan reproducere sig selv på subtil vis. Der er ingen som behøver at tvinge tørklædet ned over hovedet på kvinden, med hverken vold eller magt, fordi hun gør det helt af sig selv og under indtryk af at hun handler efter egen overbevisning. Med interpellationsbegrebet har en NF analyse af den muslimske kvindes agency kunne vise, at det ikke er tilstrækkeligt blot at undersøge hvilke ydre forhold der begrænser kvindens frihed. En undersøgelse af kvindens agency må tage i betragtning hvordan ideologiens imaginære forvrængning installerer nogle indre grænser for hvordan hun kan tænke, handle og forstå sig selv. Således ”producerer” den religiøse ideologi kvinder, som i kraft af deres ideologiske sløring vil reproducere ideologien, ved dydigt at følge dens foreskrevne praksisser og ritualer.

9.2 Den muslimske kvindes agency i et postkoloniale feministisk perspektiv

I de følgende afsnit analyseres den udvalgte empiri med Archers terminologi igennem et PKF feministisk perspektiv. Analysens første del vil udfolde en PKF kritik af det nordisk feministiske perspektiv. I anden del udfoldes en forståelse af den muslimske kvindes agency med afsæt i intersektionalitetsbegrebet og Archers teori om refleksivitet.

Postkolonial kritik: den undertrykte anden og det liberale subjekt

Der kan argumenteres for at der i det udvalgte materiale fra KGK's hjemmeside, sker det som med Mohantys (1984) terminologi forstås som en *kolonisering* af muslimske kvinder; altså en reduktiv fremstilling af dem som gennemgående undertrykte.

Med udtryk som ”de værdier, som gælder i vores samfund” (Folketinget, 2022, s.3) og ”de danske værdier i Danmark” (Folketinget, 2022, s. 3) kan der peges på at Kommissionen synes at operere ud fra en etnocentrisk referenceramme. Her sættes dansk kultur og værdisæt som en objektiv målestok for hvad der er godt og ønskværdigt. Samtidig fremstilles de kvinder som ikke kan siges at ”nyde disse friheder fuldt ud” (s.3) som ufrie, undertrykte og bundede af ”forældede” religiøse traditioner;

Derfor nedsætter regeringen en kommission for den glemte kvindekamp. En kommission, der skal komme med anbefalinger til, hvordan piger og kvinder fra indvandremiljøer bedre kan understøttes i og få mulighed for at bestemme over eget liv (Folketinget, 2022)

Med vage og brede kategoriseringer såsom ”kvinder af minoritetsetnisk baggrund” og ”kvinder fra indvandrer miljøer” og uden en egentlig afgrænsning af hvor mange og hvilke der anskues at blive udsat for en decideret social kontrol, samles en bred vifte af kvinder i den samme unuancerede pulje.

Sideløbende med dette sker der en implicit diskursiv produktion af det NF ”vi”, som kvinder der nyder friheden til at bestemme over eget liv og krop, kan tjene egne penge, klæde sig som de vil og er frigjorte fra forældede kulturelle og religiøse normer. Sammenlagt kan det udvalgte materiale forstås som et eksempel på *cultural essentialism*; muslimske kvinder fremstilles som udelukkende motiveret af deres kultur og religion mens det frie valg er forbeholdt den vestlige, liberale kvinde (Eid, 2014). Dette rejser et relevant kritikpunkt af KGK's materiale; det forholder sig tilsyneladende meget lidt selvkritisk til sit egen ideologiske ståsted, hvorfor det iflg. Althusser kan betragtes som uvidenskabeligt.

Et kritisk blik på det ideologiske ståsted der ligger implicit i kommissionens skriftlige materiale, kunne fremhæve hvordan den på mange måder afspejler klassisk vestlig ideologi; idealet om at øge subjektets frihed og autonomi, samt en sekulariseret tankegang præget af oplysningstidens forherligelse af kritisk, rationel tænkning. (Archer, Collier & Porpora, 2004; Bilge, 2010; Hirschmann, 2002; Laborde, 2006). Dette er ikke et neutralt udgangspunkt hvorfra den muslimske kvinde kan betragtes, *med derimod også ideologisk*, og kan måske bidrage til forståelsen af hvordan hijabkontroversen er blevet netop en kontrovers. Dette perspektiv vil blive genoptaget i diskussionen.

Religionen som "ultimate concern"

Ifølge intersektionalitetsperspektivet, kan kvinder hverken sidestilles under samme oplevelse af undertrykkelse, eller den samme forståelse af hvad der er værdifuldt, betydningsfuldt eller ønskværdigt. Den NF fremstilling af den muslimske kvinde bliver analytisk unyttig, da den ikke har en sensitivitet for hendes personlige, faktiske levede virkelighed. Med Archers begreb om "ultimate concerns" bliver det muligt at genindføre en sådan sensitivitet i analysen, ved at undersøge hvilke behov og værdier der er centrale for den muslimske kvinde, i kraft af intersektet mellem hendes køn og religion.

At leve i overensstemmelse med sin religiøsitet, samt at være stærk i sin tro og i sin forbindelse til gud, synes at være af stor betydning for mange af de interviewede kvinder, og en af de gennemgående årsager til at de vælger at bære hijab (Eid, 2015; Karaman & Christian, 2022; Litchmore & Safdar, 2016, Zimmerman, 2015). Religionen kan forstås som en *ultimate concern* for disse kvinder som gennem refleksive overvejelser bliver del af deres identitet;

Tørklædet er jo en del af mig nu. Dengang var det vejen til Islam, det var sådan jeg kom ind i Islam og ligesom fandt min egen vej (...). Det er meget vigtigt at man selv sætter sig ned med det (Og opsøger noget information?) Ja præcis!
(Gabriella, 2022, 14:29)

Når kvindens religiøsitet bliver et ultimate concern er der nødvendigvis andre behov som må underordnes dette. Den muslimske kvindes refleksive bearbejdning af sine førsteordens behov og emotioner, samt fristelser og konfliktende normer i den sociale virkelighed, bestræber sig mod at opnå et *modus vivendi*; en foreløbig rangering af hendes mange forskelligartede behov, som hun kan leve med. Når de interviewede kvinder beretter om f.eks. at skulle fravælge at gå i byen ifm. at deres valg af hijab, er dette ikke et udtryk for at de begrænses og undertrykkes af en repressiv social orden. Det afspejler i stedet en personlig, refleksiv nedprioritering af f.eks. behovet for at tage i byen, til fordel for at kunne leve i overensstemmelse med religionen, som grundlæggende er vigtigere for dem;

She stated that rather than going to the club or similar activities, she sought to have fun in a 'halal way', that is, in ways that she felt aligned with her religious beliefs. (Litchmore & Safdar, 2016, s. 205)

Analytisk dualisme: subjektet og strukturernes interaktion

I empirien er der eksempler på, hvordan kvindens refleksive prioritering af sin religiøsitet sker i en interaktion med de strukturelle og kulturelle omstændigheder. Kvinderne beretter om de udfordringer der kan være ved at være praktiserende muslim i et sekulært land med en kristen majoritet. Kvinderne oplever at føle sig stigmatiserede, racialiserede samt at blive mødt med mange fordomme fra deres omverden (Chapman, 2016; Karaman & Christian, 2022; Litchmore & Safdar, 2016). Dette kan forstås som *cultural emergent properties* som besværliggør den muslimske kvindes religiøse praksisser i det daglige. CEP'er og SEP'er kan udfordre den muslimske kvindes interne samhørighed og føre til, at hun refleksivt må tilpasse sin rangering af ultimate concerns til de aktuelle omstændigheder;

På det tidspunkt havde min mor ikke tørklæde på. Hun havde taget det af da hun kom til landet, fordi folk der var ældre end hende (...) havde ligesom fortalt hende at der er konsekvenser for at bære tørklæde i Danmark. 'Det kan være sværere for dig at finde jobs' osv. (Gabriella, 2022, 10:28)

Her er det illustreret, hvordan de refleksive egenskaber bliver særlig vigtige når subjektet er placeret i en kontekst med modstridende sociale normer; at være en religiøs minoritet i et overvejende sekulært samfund, må siges at udgøre en sådan kontekst.

Delkonklusion

I ovenstående analyse fremstår den muslimske kvinde som et agentisk subjekt, der aktivt, refleksivt og gentagende prioriterer sin religion, samt valget af hijab, på trods af de fristelser, modstridende normer og den modstand hun møder i sin strukturelle og kulturelle kontekst. Med Archers begreb om refleksivitet, bliver det mindre vigtigt at kvindens behov, værdier og idealer er socialt og ideologisk konstituerede, da subjektet forholder sig aktivt til disse og gør dem til sin egne. Med et intersektionelt perspektiv på kvindens religiøse situering, samt Archers begreb om *ultimate concerns*, fremstår kvindens valg af hijab ikke som en forlængelse af en ideologi hun er underlagt, men i stedet som en forlængelse af hendes personlige, refleksivt konstruerede identitet. Igennem et PKFperspektiv, bliver analysen af kvinden mindre reduktiv, da den søger at have en sensitivitet over hendes samfundsmæssige situering, og interesse i hendes reelle værdier og behov.

Diskussion

I ovenstående afsnit er to analytiske tilgang blevet anvendt i en teoretisk læsning af udvalgt empiri, og har herigennem fremskrevet to meget forskellige forståelser af den muslimske kvindes agency.

Dette skyldes dels at de analytiske tilgange tager afsæt i forskellige feministiske perspektiver, men særdeles også de udvalgte psykologiske teories divergerende subjektforståelser.

Teoriernes divergerende subjektforståelser

Archer (2000a; 2000b; 2003; 2004) og Althussers (1983) teorier beror på lignende ontologiske og epistemologiske grundantagelser; de anerkender begge den reelle verdens eksistens, og forstår menneskets erkendelse af verden som socialt situeret og konstrueret. Dertil har begge teoretikere en interesse for forholdet mellem subjektet og strukturen, men betoner forskellige elementer i dette forhold.

Althussers teori om de ideologiske statsapparaters store force er, at den kan beskrive hvorledes ideologien virker på et individuelt niveau. Således nuancerer han forståelsen af det centrerede, rationelle subjekt ved at beskrive hvordan strukturerne (ideologien) virker tilbage på subjektet. Med hans begreb om interpellation har det været muligt at illustrere, hvordan den muslimske kvinde i kraft af sin ideologiske forvrængning, fastholdes i en social orden hun selv er med til at reproducere. Hans teori har dog en svagere forklaringskraft ift. hvordan subjektet navigerer i flere, samtidige og måske ligefrem modstridende ideologier; f.eks. den muslimske kvindes placering i mellem en religiøs og en sekulær ideologi. Her tilbyder Archers teori en supplerende forklaringskraft. Med sit begreb om refleksivitet forebygger hun en fuldkommen decentrering og determination af den muslimske kvinde, ved at konceptualisere hende, ikke som et passivt objekt for, men en aktiv modtager af, strukturerne virkning. Hun genindskriver rationelle og betydningsproducerende egenskaber i subjektet, som samtidig er et åbent system i en konstant interaktion med sin kontekst.

De to analytiske tilgange kan bidrage med meget forskellige forståelser af KGK's anbefalede tørklædeforbud.

Diskussion af tørklædeforbuddet

I et NF-perspektiv, bør ligestillingskampen transcendere særhensyn til kulturelle og religiøse forhold, som vurderes at opretholde en kønsdiskriminerende social orden. Da den muslimske kvindes valg af hijab, iflg. Althusser, ikke er hendes eget, men resultatet af en falsk bevidsthed installeret i hende gennem ideologisk interpellation, kan det legitimeres at tale og træffe beslutninger på hendes vegne. Et tørklædeforbud i grundskolen kunne potentielt set spille en emancipatorisk rolle, da skolen således tilbyder muslimske piger en anden ideologisk forståelse for hvad det vil sige at være pige/ kvinde, og en oplevelse af at man ikke behøver at være tildækket for at blive respekteret (Laborde, 2006).

Dette argument kan kritiseres for at være formynderisk, da én social kontrol erstattes af en anden. Er det ultimativt bedre at staten i stedet går ind og kontrollerer kvindens påklædning med tvang? I et PKF-perspektiv, kan ovenstående forstås som en kolonisering af den muslimske kvindes værdier, lyster og behov, da den nordiske feminist antager at de har det uigendriveligt sande svar på hvad der er i den muslimske kvindes interesse. Men dette ”sande svar” er i virkeligheden et udtryk for den nordiske feminists ideologiske konstituering, som tager kvindens ønske om en total emancipation for givet og undergraver hendes religiøse værdier og motivationer. Et tørklædeforbud ville være ”at skyde med spredehagl” så at sige, da ikke blot rammer de piger som er ofre for social kontrol, men alle muslimske piger, hvorfor disse reduceres til én samlet undertrykt gruppe.

Situeret viden og religiøs agency

Opgavens videnskabsteoretiske afsnit præsenterede det synspunkt, at de som af samfundet betragtes som ”fremmede” eller ”andre”, f.eks. den danske muslimske minoritet, har en situeret viden der kan afsløre strukturelle og kulturelle sammenhænge som den dominante gruppe er blind for. Dette perspektiv blev delvist genoptaget i analysen, hvor det NF-perspektiv blev kritiseret for netop at være blind for sit eget ideologiske udsigelsessted. Hvorfor er dette en relevant indsigt?

Der er blevet argumenteret for, at NF implicit afspejler en klassisk vestlig ideologi. Dette har en mulig forklaringskraft for hvorfor hijab som religiøs praksis bliver kontroversiel i en dansk kontekst. Kan den NF distancering fra religiøse traditioner og normer skyldes, at religiøs ideologi går dårligt i spænd med det danske samfunds hegemoniske idealer om sekularisering, rationel tænkning og frihed? For hvordan kan det være rationelt eller frigørende at underkaste sig en religion?

En vestlig, liberal og sekulær tankegang, er tilbøjelig til at producere en snæver agencyforståelse, hvor agency reduceres til subjektets evne til at gennemskue og herved transcendere de kulturer, strukturer, normer og traditioner som determinerer det (Bilge, 2010; Burke, 2012; Hirschman, 1998; Mahmood, 2011; Pritchard, 2006). Det agentiske subjekts behov og værdier er ideelt set udelukkende dets egne og det står i subjektets magt at oversætte disse til handling, hvorved agency bliver synonymt med autonomi. Men når agency reduceres til modstand mod og emancipation fra de ydre strukturer, kan valget om at underkaste sig eller imødekomme disse ikke genkendes som agentisk. Dette er en mulig forklaring på hvorfor den muslimske kvinde overvejende fremstilles som undertrykt i NF.

Kvindens religiøse underkastelse udfordrer således den vestlige agencyforståelse. Et mere komplekst og nuanceret agencybegreb må nødvendigvis inkorporere subjektets frivillige indordnen under sociale eller kulturelle normer. Først da kan man anskue det at overgive sig til en Gud eller religion,

ikke som undertrykkende, men som en legitim motivation bag handling. En undersøgelse af den muslimske kvindes situerede viden kan således afsløre, at hvis den vestlige hegemoni får lov at stå udforsket, risikerer vi at overse, at der er gode og meningsfulde måder at være i verden på, som ikke er forenelige med et vestligt frihedsideal.

Konklusion

Dette projekt har interesseret sig for, hvad hijabkontroversen som den optræder i en dansk kontekst, kan afsløre om den muslimske kvindes agency.

Med Althusseres teori igennem et NF-perspektiv, er det blevet illustreret hvorledes det frie valg af hijab kompliceres af ideologiske interpellation. Hijab som religiøs praksis afspejler kvindens internalisering af den religiøse ideologi, hvorved hun aktivt er med til at reproducere en social orden, som indskrænker hendes frihed relativt til mandens.

Med Archers teori igennem et PKF-perspektiv, kan et NF-perspektiv kritiseres for at være passivt etnocentrisk, og kolonisere den muslimske kvindes behov, ønsker og værdier. Med Archers refleksive identitetsforståelse blev det illustreret hvorledes det at bære hijab kan forstås som en forlængelse af den muslimske kvindes identitet, og en praksis hun aktivt prioriterer på trods af de konfliktende sociale normer og modstand hun møder i det danske samfund.

Projektet har skildret hvorledes erkendelsen af den muslimske kvindes agency kan variere, alt efter hvilket feministisk perspektiv som anlægges, og derved understreget nødvendigheden af at hijabdebattens parter forholder sig selvkritisk til eget socialt og ideologiske situerede udsigelsessted.

Kritiske refleksioner

Analytisk reduktion

Der kan argumenteres for, at de fremskrevne feministiske perspektivers subjektforståelser ikke er iboende for disse perspektiver, men resultatet af en analytisk reduktion. Et NF-perspektiv har i denne opgave fået en decentreret forståelse af den muslimske kvinde *i kraft af* dets parring med Althusseres teori – og det samme gælder for det PKF-perspektiv. På trods af at den analytiske reduktion kombinerede de teorier og perspektiver som synes at ligge i naturlig forlængelse af hinanden, er dette stadig forceret ”parring”, som vil fremhæve bestemte elementer af både de to teorier og feminismer. Dette projekts konklusioner havde angiveligt været meget anderledes, hvis en anden kombination af psykologisk teori og feministisk perspektiv var udvalgt.

Empirien

Samtidig med, at udvalgt materiale fra KGK har spillet en central rolle i denne opgaves analyse og diskussion, kan der peges på, at dette projekt og KGK's interesseområde er forskellige i kraft af den udvalgte empiri. KGK er blevet nedsat for at undersøge, hvorledes man kan forebygge social kontrol af minoritetsetniske kvinder. Dette projekts udvalgte empiri skelner ikke i hvorvidt de interviewede kvinder er udsat for en sådan social kontrol. Opgavens konklusioner har derfor ikke en forklaringskraft specifikt for fænomenet social kontrol, men henviser til en diskussion om det at bære hijab og det frie valg i en mere bred forstand.

Derudover er KGK's anbefaling om et tørklædeforbud udelukkende tiltænkt grundskolen, og derved piger i aldersspændet 6 – 16 år. I kraft af den udvalgte empiri, har denne opgave beskæftiget sig med muslimske teenagere og voksne kvinders agency, og har således ikke en forklaringskraft hvad angår barnets agency. Et udviklingsperspektiv, der beskriver barnets udvikling af selvstændige højereordens kognitive funktioner som f.eks. refleksivitet kunne således være et relevant supplement til dette projekt, og til diskussion af agency og et tørklædeforbud i grundskolen. Piagets (1967) stadieteori over barnets psykiske udvikling er et eksempel sådant perspektiv.

Litteraturliste

I alt: **1235 NS** Heraf primærlitteratur: 1112 NS

Althusser L. (1983) *Ideologi og Ideologiske Statsapparater* Aalborg: Grus Arbejdstekster **95ns**

Archer, M. S., (2000a). Personal Identity: the Inner Conversation & emotional elaboration. I: Archer, M. S., *Being Human : the Problem of Agency*. (s. 222-249) Digital printing. Cambridge, U.K.; Cambridge University Press. Print. **30ns**

Archer, M. S., (2000b). The Practical Order as Pivotal. I: Archer, M. S., *Being Human : the Problem of Agency*. (s. 154-190) Digital printing. Cambridge, U.K.; Cambridge University Press. Print. **41,5ns**

Archer, M. S., (2003) *Structure, Agency, and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press. Print. **391ns**

Archer, M. S., Collier, A. & Porpora, D. V. (2004) Introduction. I: Archer, M. S., Collier, A. & Porpora, D. V., *Transcendence Critical Realism and God*. (s. 1-24) Hoboken: Taylor and Francis, Print. **32ns**

Bagge Lausten, C. & Esmark, A. (2015) Strukturalisme og Poststrukturalisme I: Hviid Jacobsen, M., Lipper-Rasmussen, K., & Nedergaard, P. (Red.) *Videnskabsteori i Statskundskab, Sociologi og Forvaltning*, 3. udgave (s. 287-318), København: Hans Reitzels Forlag **31ns**

Beck Holm, A. (2019). 'De ideologiske statsapparater', kapitel 5. I *Althusser*. København:

Djøf Forlag.

9ns

Bilge, S. (2010) "Beyond Subordination Vs. Resistance: An Intersectional Approach to the Agency of Veiled Muslim Women." *Journal of intercultural studies* 31.1: 9–28.

Web.

21ns

Burke, K. C. (2012) "Women's Agency in Gender-Traditional Religions: A Review of Four Approaches." *Sociology compass* 6.2 : 122–133. Web.

12,5ns

Chapman, M. (2016) "Feminist Dilemmas and the Agency of Veiled Muslim Women: Analysing Identities and Social Representations." *The European journal of women's studies* 23.3, 37 250. Web.

16.5ns

Collin, F. (2015) Socialkonstruktivisme I: Hviid Jacobsen, M., Lipper-Rasmussen, K., & Nedergaard, P. (Red.) *Videnskabsteori i Statskundskab, Sociologi og Forvaltning*, 3. udgave (s. 325-364), København: Hans Reitzels Forlag

39ns

Dahl, U. (2021) Nordic Academic Feminism and Whiteness as Epistemic Habit I: Childs, S. & Kantola, J. (Red.) *Feminisms in the Nordic Region* (s. 111-135). Switzerland: Palgrave Macmillan

16ns

Eid, P. (2015) "Balancing Agency, Gender and Race: How Do Muslim Female Teenagers in Quebec Negotiate the Social Meanings Embedded in the Hijab?" *Ethnic and racial studies* 38.11: 1902–1917. Web.

19ns

Folketinget (2022) *Kommissionen for den glemte kvindekamp*. Lokaliseret d. 15. september på:

<https://www.ft.dk/samling/20211/almindel/uu/bilag/77/2552149.pdf>

2,5ns

Gabriella, F. (Vært). (27. september, 2022) Perkologi (Nr. 6), [Audio podcast episode] *Heartbeats*.

Lokaliseret d. 2. november på: <https://heartbeats.dk/podcast/nyt-afsnit-af-perkologi-mange-ser-altid-toerklaedet-foer-de-ser-os-som-mennesker/>

Golnaraghi, G., & Dye, K. (2016). Discourses of contradiction: A postcolonial analysis of Muslim women and the veil. *International Journal of Cross Cultural Management*, 16(2),

137–152. <https://doi-org.ep.fjernadgang.kb.dk/10.1177/1470595816660118>

20ns

Harding, S. (2016a) “Strong Objectivity” and Situated Knowledge I: *Whose Science? Whose*

Knowledge? Thinking from Womens Lives (s. 138-164) Cornell University Press

26ns

Harding, S. (2016b) What is Feminist Epistemology? I: *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking*

from Womens Lives (s. 105-138) Cornell University Press

33ns

Hayes, G. (1989) “Psychology and Ideology: The Case of Althusser.” *South African journal of*

psychology 19.2: 84–90. Web.

10ns

Herr, R. S. (2018) “Islamist Women’s Agency and Relational Autonomy.” *Hypatia* 33.2:

195–215. Web.

19ns

- Hirschmann, N. J. (1998) "Western Feminism, Eastern Veiling, and the Question of Free Agency." *Constellations (Oxford, England)* 5.3: 345–368. Web. **26ns**
- Karaman, N., & Christian, M. (2022) "'Should I Wear a Headscarf to Be a Good Muslim Woman?': Situated Meanings of the Hijab Among Muslim College Women in America." *Sociological inquiry* 92.1: 225–243. Web. **19,5ns**
- Kommissionen for Den Glemte Kvindekamp (2022a). *Delanbefalinger om Børneliv*. Lokaliseret d. 15. september:
<https://denglemtekvindekamp.dk/kommissionensanbefalinger/delanbefalinger-om-boerneliv/>
- Kommissionen for Den Glemte Kvindekamp (2022b). *Om Kommissionen*. Lokaliseret d. 15. september: <https://denglemtekvindekamp.dk/om-kommissionen/>
- Laborde, C. (2006) "Female Autonomy, Education and the Hijab." *Critical review of international social and political philosophy* 9.3: 351–377. Web. **35ns**
- Litchmore, R. V. H., & Safdar, S. (2016) "Meanings of the Hijab: Views of Canadian Muslim Women." *Asian journal of social psychology* 19.3: 198–208. Web. **21ns**
- Mahmood, S. (2011) "Agency, Gender, and Embodiment." I: *Politics of Piety: The Islamic revival and the feminist subject*. (s.144-172). Princeton University Press, Print. **29ns**

- Mahmood, S. (2011) "Positive Ethics and Ritual Conventions." I: *Politics of Piety; The Islamic revival and the feminist subject*. (s. 116 – 143) Princeton University Press, Print. **28ns**
- Mahmood, S. (2011) "The Subject of Freedom." I: *Politics of Piety; The Islamic revival and the feminist subject*. (s. 24-54) Princeton University Press, Print. **31ns**
- Mohanty, C. T. (1984). Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses. *Feminist Review*. Retrieved from:
<http://blog.lib.umn.edu/raim0007/RaeSpot/under%20wstrn%20eyes.pdf> **26ns**
- Pritchard, E. (2006) "Agency Without Transcendence." *Culture and religion* 7.3: 263 - 289. Web. **34ns**
- Singh, J. (2015) "Religious Agency and the Limits of Intersectionality." *Hypatia* 30.4: 657–674. Web. **21ns**
- Sonne-Ragans, V. (2012a), Subjektssyn. I: Sonne-Ragans, V., *Anvendt Videnskabsteori* (s.155 184). København: Samfunds Litteratur **27ns**
- Stoltz, P. (2021) Co-optation and Feminisms in the Nordic Region: 'Gender-friendly' Welfare States, 'Nordic exceptionalism' and Intersectionality I: Childs, S. & Kantola, J. (Red.) *Feminisms in the Nordic Region* (s. 23-45). Switzerland: Palgrave Macmillan **16ns**

- Stoltz, P., Mulinari, D. & Keskinen, S. (2021) Contextualizing Feminisms in the Nordic Region: Neoliberalism, Nationalism & Decolonial Critique I: Childs, S. & Kantola, J. (Red.) *Feminisms in the Nordic Region* (s. 1-23). Switzerland: Palgrave Macmillan **17ns**
- Stormhøj, C. (2021) 'Danishness', Repressive Immigration Policies and Exclusionary Framings of Gender Equality I: Childs, S. & Kantola, J. (Red.) *Feminisms in the Nordic Region* (s. 89-111). Switzerland: Palgrave Macmillan **16,5ns**
- Søndergaard, D. M. (2007) Post-kolonial feministisk kritik. I: Søndergaard, D. M. (Red.) *Feministiske tænkere: En tekstsamling* (1. udgave). Hans Reitzels Forlag **7ns**
- Zimmerman, D. D. (2015) "Young Arab Muslim Women's Agency Challenging Western Feminism." *Affilia* 30.2: 145–157. Web. **17ns**

Pensumlitteratur

- Haraway, D. (1988): *Situeret Viden*. MINDSPACE. Kbh 2018 ISBN 978-87-93535-26-8
- Køppe, S. & Dammeyer, J. (2014), *Introduktion til personlighedspsykologi*. I: Køppe, S. & Dammeyer, J. (Red.), *Personlighedspsykologi: En grundbog om personlighed og subjektivitet* (s. 11-29). København: Hans Reitzels Forlag
- Sonne-Ragans, V. (2012b) Eklekticisme. I: *Anvendt Videnskabsteori* (s.33-46). Samfundslitteratur.
- Tanggaard, L. & Brinkmann, S. (2015): *Kvalitet i kvalitative studier*, I: Brinkmann & Tanggaard:

Kvalitative metoder. Han Reitzels forlag 2015. (s. 489 – 500)